

Talány

(Megjegyzések az oroszföldi finnugor népek történetéhez
a „Szofin-ügy” kapcsán)

Bő 15 évvel ezelőtt írtam egy kezdeményezésnek-figyelemfelhívásnak szánt cikket a finnugor történeti kutatások szükségességéről.¹ Ötleteimet azért öntöttem írásba, mert az egykori „Uralisztikai Komplex Bizottság” (MTA) titkáráként, majd társelnökeként képtelen voltam megértetni kollégáimmal (nem csupán a finnugristákkal), hogy az ún. kis finnugor népeknek nyelvükön és műveltségükön túl *történelmük* is van. Több más tematikus indítványommal (az ugarság mibenléte, az ún. relatív finnugor alapnyelveket beszélő finnugor közösségek történeti létének vizsgálata, a finnugor folklór történeti adatainak nyomozása stb.) üléseinken sorozatosan kudarcot vallottam. Így jártam sajnos még a Nemzetközi Finnugor Kongresszusok e tárgyának kijelölt szekcióülésein is. A meghívott, ill. az előadásokra felkért nagynevű szakemberek nem érzékelve, nem fogva fel e téma súlyát, lényegét, általában kikötöttek a magyar vagy a finnugor őstörténetnél (őshaza, kettős honfoglalás – többnyire hagyományos érveléssel, nyelvészeti vonatkozású tanokkal, adatokkal). Teltek, múltak az évek, s miután egyre elégedetlenebbé váltam a felvetett kérdéseket illető mellébeszélésekkel, kifejtőik értetlenségével, olykor rendkívül éles szóváltásokkal fejeződtek be üléseink és csalódásokkal nemzetközi összejöveteleink. Bölcs elnökünk, aki az évek során – szubjektív és objektív okokból – fokozatosan meggyőződött a valaha általa is támogatott komplexitás „lehetetlenségéről”, s egyre inkább kiábrándult szűkebb szakmájából is, amelyből 35 éve „bevezetés”-t, legújabban pedig „kivezetés”-t írt, 1990-től megszüntette a multidiszciplináris bizottságot. Az utóbbi tíz év fejleményei, a történeti stúdiumok iránt megnőtt egyetemes érdeklődés, a születő új diszciplínák az említett döntés abszolút helytelenségét bizonyítják. Ezért is roppant sajnálatos a szakma hazai lefékeződése, ismételt beszűkülése.

1990-ben részben már megtörtént, ill. küszöbön állt a világtörténeti fordulat, s hamarosan bekövetkezett az ún. szocialista rendszer szétesése, már évek óta lazuló, felpuhuló ideológiájának megsemmisülése. Ez a finnugrisztikát is meghatározóan érintette, ezért állítom, hogy az említettnél szerencsétlenebb lépést sem személy, sem a legmagasabb tudós testület soha nem tehetett volna.

Az önállóvá váló Magyar, majd Észt Köztársaság, a felbomló Szovjetunió nagyobb és kisebb népei, nemzetiségei – egyebek mellett – múltjuk (s közelmúltjuk) feltárásában, értékelésében is szabad kezet kaptak, Marx, Lenin és az osztályharc mellőzésével nyilatkozhattak meg az idők változását már korábban is sejtő kutatók. Tanulmányozhatóvá válhattak levéltárak, könyvtárak „zárt anyagai”, minisztériumi (belügyminisztériumi) archívumok, vidéki múzeumok lelakatolt szekrényei, megszólalhattak a Gulágok még élő (de gyorsan fogyatkozó) tanúi. E kedvező lehetőségek újabban mintha ismét kezdenének beszűkülni.

¹ DOMOKOS PÉTER: A finnugor történeti kutatások szükségességéről. (In: Uralisztikai tanulmányok I. Bp., 1983. 105–119.)

A zsilipek felhúzásával monográfiák, tanulmánykötetek, dokumentumkötetek hihetetlen tömege látott napvilágot, árasztotta (volna) el a finnugor műhelyeket (is).² De mindegyre alig volt fogadókészség (hiszen finnugrista történészeket sehol sem neveltek); az alkalmi kiadók és kiadványok a művek feldolgozhatóságát (katalogizálását) is nagy mértékben megnehezítették a minimális létszámúnak is alig mondható finnugrista apparátus számára. A mondott okok miatt (amelyekhez hozzáadódtak a korábban rendkívül olcsó szovjet kiadványokhoz képest drasztikusan megnőtt orosz piacgazdasági árak) a szakma számontartása, ellenőrzése is megoldhatatlanná vált. A magyarországi egyetemi tanszéki könyvtárak ebben a 10 évben behozhatatlan hátrányba kerültek az anyagilag, valutával sokkal jobban ellátott nyugati (főként a finn, német, osztrák, amerikai) társintézményeikkel szemben.

A finnugor történeti kutatások tényleges felértékelődésének legékesebb bizonyítéka a finn kezdeményezésre 1993-ban Ouluban megrendezett I. Nemzetközi Történeti Kongresszus. Itt többek között megalakult a diszciplína kutatóinak nemzetközi irányító bizottsága is, majd hamarosan napvilágot látott az elhangzott előadások két imponálóan testes, tartalmas kötete.³ Megjegyzendő, ezen a kongresszuson valóban tényleges történészek vitték a szót, a „kiránduló” régészek, nyelvészek, néprajzosok részvétele és érdeklődése még viszonylag visszafogottnak látszott.

Azóta – lényegesen szerényebb körülmények között és kisebb részvétellel – 1998-ban Tallinnban lezajlott a II. Kongresszus is. Itt már kijelölt – viszonylag szűk témakör ki-fejtésére – hívták meg az előadókat.

A finnugrisztika értelmezésének öröndetes kibővülése kapcsán – a történettudomány színrelépését illetően – néhány kritikai észrevételt tennék:

1. a magyar részvétel mindkét jeles rendezvényen bántóan csekély volt. Ún. finnugristáink érdektelenségét csak szaktörténészeink részvétlensége múlta felül;

2. a friss szabadság jegyében a finnugor világban is előtörttek a romantikusok s nyomukban a dilettánsok, főként pedig az álóstörténészek.⁴ Ők ebben az időszakban a történettudomány álorcája alatt külön összejöveteleket is szerveztek, köteteket is kiadtak „a nagy finn őshaza”, az „igazi magyar múlt”, az „oroszöldi finnugor népek régi története” témaköréből, kutatásaikba hangsúlyosan bevonva a genetikát, a földtörténetet a korábbiaknál nagyobb időrelációkkal és a törzsfelföldést (szinte a majomemberből finnugorul megszólaló ősemberré váló lény jelenségének föltüntetésével). A génkutatást sikerült felvetetniük a IX. Nemzetközi Finnugor Kongresszus egyik központi témájául – 2000-ben Tartuban;

3. a „megvilágosítás” e tanának hirdetői közé finn, észt, magyar, mari, spanyol (!) stb., stb. kutatók is feliratkoztak – várva a japánok, eszkimók és mások érdeklődését. S ők majd jönnek is!

Hasonlóképp sok jóról s kevésbé épületesről szólhatna e helyen több más finnugor diszciplína művelője is. De majd máskor és máshol erre is lesz lehetőség. Hogy én most és itt bevallottan és köztudottan nem történészként mégis történelmi témát vetek fel, annak okai összetettek:

² ANDREAS KAPPELER: Rußland als Vielvölkerreich. Entstehung – Geschichte – Zerfall. München, 1993. 395 l.

A. ГОЛОВНЕВ: Говорящие культуры. Традиции самодийцев и угров. Екатеринбург, 1995. 606 l.

³ Historia Fenno-Ugrica I/1–2. Oulu, 1996. 773 l.; 659 l.

⁴ RÉDEI KÁROLY: Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. Budapest, 1998. 136 l.

1. Irodalmi kutakodásaim során mindig hiányoltam a valódi történeti alapokat, bizonyítékokat, s ilyenek hiányában kénytelen voltam olykor „történeti fejtegetésekbe bonyolódni, tényfeltárássra vállalkozni”.

2. korábban is többször állítottam, hogy a kis finnugor népeknek is kell, hogy önálló történelmük legyen, még ha annak létezését tagadják, nem írták meg, ill. másokéval egybemosták is a korábbi időkben (a szovjet állítás „a történelemnélküliség”-ről – nem minősíthető!).

3. Kifejezetten bosszantott, hogy az elkészített hivatalos szovjet „nemzetiségi történelmek” – amikor Sztálin halála után e tekintetben is „olvasás – demokratizálódás” következett – több tucat népről (!), e kétkötetes áttekintések abszolút egy kaptafára készültek: az első kötet az adott közösség őstörténetétől 1917 októberéig ívelt (ez volt a vékonyabb); a második rész az 1917 utáni időszakot taglalta az ötvenes évekig (tele statisztikával, párthatározatokkal, az ötéves tervek adataival, s – emészthetetlen, olvashatatlan szovjet rizsával). Valódi történelem, név, elemzés, egyéniség sehol egy szál sem, annál több ún. klasszikus s aktuális főtitkár-idézet.

4. Mindig biztos voltam s vagyok abban most is, hogy a mesterséges és hamis korszakoláson túl saját történelme van minden kis népnek még a szovjet időkben is (jellemes vagy kevésbé jellemes saját pártvezérek, értelmiségük, helyi viszonyaik, moszkvai kapcsolataik a nagy egyformaságban is mutatnak eltéréseket), s mindez apránként felderíthető és meg is írható.

5. Régebben is, újabban is voltak e történelmekben összekapcsolható „finnugor vonatkozások”. A régebbiek közül (túl az archeológiai témákon, kultúrákon) valódi „közös” hely, több esemény, számos dátum Kazány városához kapcsolható. A tatároktól történt orosz elfoglalását követően (1552) az itt fokozatosan kiépülő nemzetiségeket irányító intézményrendszeren keresztül 1917-en át egészen napjainkig nyomon követhető egy markáns finnugor vonulat. Egy szerény előadásban (de több nyelven és fórumon) próbáltam felhívni kollégáim figyelmét e város „kulcs”, „sűrűsödési pont” szerepére,⁵ de a téma kifejtésében, feldolgozásában hamarosan lekörözött kitűnő finn kollégám, S. LALLUKKA.⁶ Csupán annyit jegyzek meg, hogy a statisztikai, népszámlálási és százalékos táblázatokon túl a témában még bőven akad további kifejténivaló. Ezen még elmerenghetnek sokféle korosztályból való hazai kollégáim.

6. Felbukkant egy nem várt, újabb összefüggés-mozzanat is, amely finnugor is, történeti vonatkozású is, s mindezen túl egyetemes vonatkozásai sem elhanyagolhatók.

Egy olyan szovjet korszakbeli eseményt pendíték meg igen röviden, amelyről 1990 előtt az európai finnugristák többségének sejtelve sem volt, s amelynek létéről legbizalmasabb, legközelebbi helybeli barátaim sem ejtettek előttem szót 30 éven keresztül. Most már nem tudom, hogy mikor hallottam először, ill. mikor láttam leírva a SZOFIN (a továbbiakban: Szofin) szót, de felbukkanásakor mit sem tudtam kezdeni vele. Egy pillanatra még valamiféle becenévre is gondoltam, de lehetett volna szakszó is (mint mondjuk a *Bölják* vagy a nyelvtörő LOIKFUN – egyébként mindkettő intézmény, egyesület megnevezése). Aztán egyre többet és többet (de még sok lényeges mozzanatot máig sem) tudtam meg erről a távolról sem becéző hangsorról. Tipikus szovjet-orosz betűszó tehát a

⁵ DOMOKOS PÉTER: Kazány szerepe a finnugor népek történetében és a finnugrisztikában. (In: Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szeged, 1996. 81–84. l.)

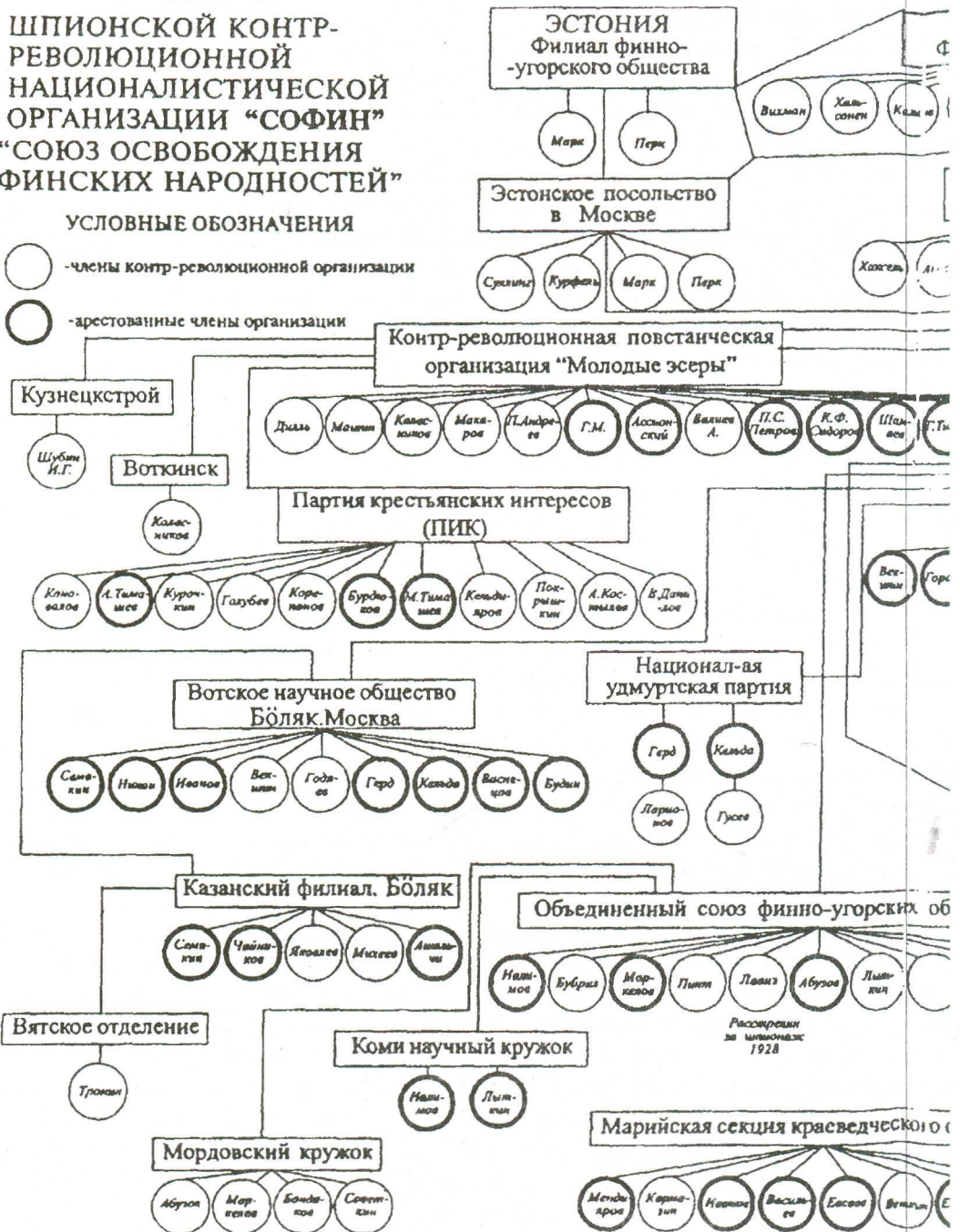
⁶ СЕППО ЛАЛЛУКА: Восточно-финские народы России. Санкт-Петербург, 390 l.

СХЕМА

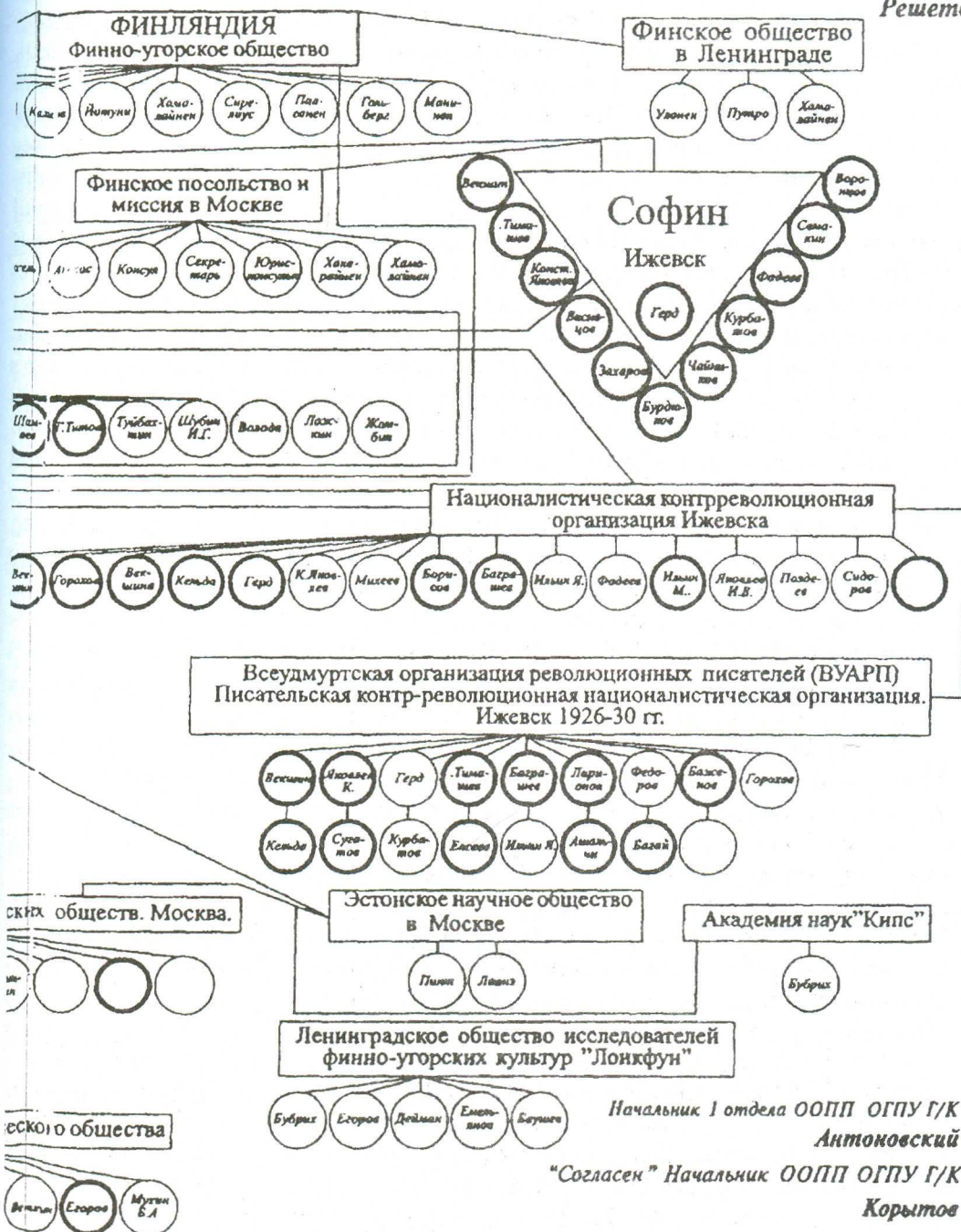
ШПИОНСКОЙ КОНТРЕВОЛЮЦИОННОЙ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ "СОФИН" "СОЮЗ ОСВОБОЖДЕНИЯ ФИНСКИХ НАРОДНОСТЕЙ"

УСЛОВНЫЕ ОБОЗНАЧЕНИЯ

- - члены контр-революционной организации
- - арестованные члены организации

“Утверждаю” ПП ОГПУ по Г/К
Решетов

következő feloldásban: Szojuz oszvobozsgyenyija finno-ugorszkij narodov, magyar fordításban: A finnugor népek felszabadításának szövetsége.

Érdekes a mi mai világunk. 1990 előtt szinte lehetetlen volt jó szót (sanda kiegészítések nélkül) leírni az oroszországi finnugor világ jeles személyiségeiről (pl. GERDről, ZSAKOVról; az 1922-ben emigrált zürjén SZ. PITYIRIMről, aki nemzetközi hírű szociológus lett az USA-ban), a sámánkérdés „gyökeres megoldásáról”, a lázadó osztják pásztorok bombázásáról. Utóbb viszont az említett személyek, ügyek kapcsán szinte már a bőség zavarával küzdünk. A korábbi „hóhér”-szintű minősítők, könnyező-magasztaló specialisták lettek; az SzKP volt helyi vezető bürokratái és KGB-s beosztottai most büntetlenül bűnbánó vallomásvetők. Minősítésüket nem folytatom, de tény: már korábban is, ma is hozzáfértek-férnek olyan dokumentumokhoz, amelyeket évtizedek óta hiába keresnek és olvasnának (a még jelenleg, tehát az 1999-ben [!] is háttérbe szorított) tényleges tudósok.

Ezek a körülmények nem mellékesek. A jövő finnugristái számára, lehet, hogy elhanyagolhatók lesznek már, de nem is fogják megérteni majd, hogy mi volt, milyen volt a szovjet, az ún. szocialista világ, a sztálinizmus, a személyi kultusz, milyen következményekkel járt azokra, akik benne éltek, túléltek, születtek, tanultak, s ezek közvetlen utódaira. E tekintetben is meghatározó fontosságú a Szofin-ügy. Néhány személyes epizód megismeréséhez:

1989-ben Joskar-Olában résztvettem a finnugor írók első konferenciáján. Egyik nap kirándulásra vitték a résztvevőket a házigazdák. Joskar-Ola közelében rámutattak egy fiatal erdőre, s mondták: itt van a legnagyobb tömegsírja az 1938-ban kivégezetteknek. Másnap a mari főváros egyik utcájában sétáltam a folklorista V. AKCORINnal, igen kedves barátommal (1998-ban halt meg). Rámutat egy velünk szemben jövő nehézhárású öregemberre a túloldali járdán: „Tudod ki ez? Ő volt itt a fő vallató, a kivégzésekben is részt vett...” – Ezen a konferencián hívtak meg az udmurt résztvevők először Udmurtiába. (A korábbi húsz évben nem utazhattam el oda, lévén „zárt terület”.) – Nagy ünnepléssel fogadtak az akkor még Udmurt Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság párt- és államvezetői, tudósai és írói is, ki is tüntettek, számos helyen felléptettek, s akkor könyvem ottani kiadásáról is megállapodtunk. Vendéglátóim közül élen járt KUZMA IVANOVICS KULIKOV, az Udmurt Kutató Intézet igazgatója (1978-tól). Igazi nagyúr volt, forgott körülötte (és rettegett tőle) minden udmurt értelmiségi. Olyan öreg sztálinistákkal is összehoztak, akikről könyvemben (*Az udmurt irodalom története*. Budapest, 1975) csak rosszat írtam-írhattam. Nekik s nekem sem volt kellemes a találkozás, de nagyon meggondolkodtatott.

1999-ben nagyhatású cikk jelent meg a Moszkovszkij Komszomolecben GERD KUZEBAJról és ügyéről.⁷ Ebben olvasható az alábbi idézet az említett idős sztálinisták – A. BUTOLIN, volt miniszter, 1929-től elismert költő – egyikétől. A riporternek mondja, nem idézem szó szerint: „... Csak halálom után írd meg. Nagyon sok rosszat és gonoszat cselekedtünk én és nemzedékem, de mi hittünk valamiben. Ezek az új fejések azonban túltesznek rajtunk. Mindegyikük közül a legvérszomjasabb (leggátlástalanabb) K. I. Kulikov...” Az egykori zootechnikus már a történettudományok doktora, jelenleg Zjuganov belső körének embere, s alig van olyan külföldi rendezvény (bármely tudományterületen), amelyen az udmurt delegációt ne ő vezetné. Pillanatnyilag a Gerd-kutatás és a Szofin-ügy fő-fő helyi szakembere...⁸ (s folytathatnám dicshimnuszát).

⁷ КИСАРЕВ: Кузубай Герд (*Московский комсомолец*, 14–21 января, 4–11 февраля 1999.)

1993-ban köztársasági elnökünk, Göncz Árpád kíséretének tagjaként jártam Izsevszken. Ekkor keresett meg NY. SZ. KUZNYECOV s ajándékozott meg „A homályban...” c. udmurt nyelvű könyvével. Ez kifejezetten az ún. repressziókról és a Szofin-ügyről szól. Oroszul (dupla terjedelemben) a jelzett címen 1994-ben sikerült megjelentetnie.⁹ Elmondása szerint maga is tagja volt a KGB-nek, de már „szelidebb” időkben, s szavai szerint nagyapja tanácsára csak azért lépett be a nevezetes cégbe (???), hogy az udmurtságot érintő dokumentumok közelébe férközhessen. Könyve derekas teljesítmény, s egyben iszonyat. Jegyzőkönyvi kivonatok vállalatokból, levelekből, rendőrségi fotók szemből s oldalnézetből – valamint ítéletek (pl. ún. trojkák által hozott háromsoros halálos ítéletek!). Ekkor figyeltem fel a Szofin-ügyre.

KUZNYECOV kötete a Komi Köztársaságba is elkerült, s részben hatására-ihletésére írta meg (az udmurt szerzőéhez hasonló előéletű) komi szerző, V. M. POLESCSIKOV „Szemelgetés a sajtóból” című könyvét 1995-ben.¹⁰ Ebben jóval több a leíró, elbeszélő elem (és lényegesen kevesebb a dokumentum), mint az előzményben, de a részletek sok pluszt is adnak a hírhedt komiföldi légerek történetéhez. Letehetetlenül érdekes a V. I. LITKINről írt fejezet, ha este kezdjük lapozni, s csak hajnaltájban olvassuk döbbenettel az egyik helyi tábor amerikai rémfilmbe illő zendülésének s leverésének történetét, s mármár önkívületben betűzzük, hogy a KGB 1939-ben KURATOV-ügyet is produkált (e klasszikus komi költő 1839-ben született és 1875-ben halt meg cári száműzetésben. Az említett születésének 100. évfordulóján mégis gyanúba fogták nacionalistaként, burzsoá-nacionalistaként!).

1995 decemberében résztvevője és előadója voltam a Helsinki Egyetem Finnugor Tanszékén szervezett V. I. Litkin-konferenciának. Jelen volt és előadott itt ADOLF TURKIN, a Tallinnban élő kitűnő komi filológus is, a komi nyelv, műveltség és történelem (akkor még élő) enciklopédiája. Közel 30 éve barátom és kollégám, akiből ömlöttek a történetek és az adatok. Különösen döbbenetes volt számomra ez (a nem sejthetően) utolsó találkozás és beszélgetéssor. Miután már évtizedek óta Észtországban élt, egy kicsit kívülről, felülről (s elég keserűen, kritikusan, gunyorosan is) szemlélte a szovjet finnugrisztikát és művelőit. Ugyanakkor valódi komi patrióta maradt, rendszeresen járt szülőföldjére, s tartott előadásokat a sziktivkari egyetemen. Szinte most is hihetetlen számomra, ahogy nevenként említve a kollégákat mondta (bizonyító erővel), hogy többségük „beszervezett”. (Most még elmondhatatlan tényeket is tudomásomra hozott.) Nagy terveket szőtt, az itt közölt Szofin-ábrát is nála láttam először. Igen gazdag archívumot halmozott fel otthonában, levelezésben állt a fél világgal. Egyáltalában nem ivott, nem is dohányzott (ellentétben alkoholmérgezésbe, kiúttalanságba belehalt közös sziktivkari barátainkkal). – 1996 júniusában házából kilépve szívroham végzett vele. (Nem hiszem! Túlságosan sokat tudott, sok összefüggést ismert. A cég pedig – bármilyen néven – tovább él!)

1998. októberében Turkuból Jyväskyläbe utaztomban olvastam el K. SZANUKOVnak, a nagyszerű mari történésznek a cikkét SZ. CSAVAJN tragikus életútjáról¹¹ (xerox-másol-

⁹ К. И. Куликов: Политические взгляды Кузубая Герда. (Финно-угроведение, 1995. № 2. 72–92. l.)
К. И. Куликов: Дело „СОФИН”. Ижевск, 1997. 338 l.

⁹ Н. С. КУЗНЕЦОВ: Из мрака... Ижевск, 1994. 494 l.

¹⁰ В. М. ПОЛЕЩИКОВ: За семью печатями. Из архива КГВ. Сыктывкар, 1995. 270 l.

¹¹ К. САНУКОВ: С. Г. Чавайн: трудные повороты судьбы (к 110-летию со дня рождения). (Финно-угроведение, 1997. № 4. 3–38. l.)

latban. Az eredeti lap sem jár könyvtárunkba.). A marik legkiválóbb írójával is a „gépezet” végzett, ha őt nem is kapcsolták kifejezetten a Szofin-ügyhöz. Golgotáját végigolvasni (nevekkal, dokumentumokkal) – szívfacsaró. (Milyen más szót lehetne leírni: felháborító, hihetetlen?)

Ennyi az epizódokból, szubjektív emlékekből!

S most meg lehet kérdezni: ennyi nekirugaszkodást, felvezetést, sztorit követően mi maga a talány (rejtvény, feladat stb.)? Hát – semmiképp sem valamely különleges szöveggű népdal, ballada vagy sirató háttérvilága. (Jubilánsunk ezeket már általános iskolásként, gimnazistaként ugyanis már mindenképp megoldotta volna.) Mi a lecke? Ez az itt következő táblázat – tele nevekkal, nyilakkal, belső csoportokkal, amelyek együtt valamiféle családfára (nyelvcsaládfára – ez ma már nem divatos! Térbe, időbe kell megképzenni!) is emlékeztetnek, s tagadhatatlanul van az egész konstrukciónak finnugor vonatkozása is. (Egy, a finnugrisztikát jól ismerő hallgatónak is lehetne esetleg tréfás rajza – például egy tanszéki rendezvényen – valamely tudománytörténeti felvetésre, ez azonban nem az. Ez igazi szovjet készítmény: nemzetiségek, tudományok, személyiségek tényleges tragédiájával, kivégzésekkel, táborral, szakmák, könyvek, tervek megsemmisítésével. Benne folklórral és folkloristákkal is.)

Nincs kétségem, hogy Ünnepeztünk minden nevet ismer s helyére tesz a maga kozmikus koordinátarendszerében. A talány csak annyiban kitalálni való számára: miért nincsenek ott a „felbujtók” között a finnek és az észtek mellett a magyarok is? Hiszen a főbűnös GERD kapcsolatban állt MUNKÁCSI BERNÁTTAL és N. SEBESTYÉN IRÉNNEL (Nekik dedikált könyveit saját szememmel láttam); közismertek V. I. LITKIN magyar kapcsolatai. A Moszkvában tanuló finnugor szakemberek kapcsolatban álltak Zalka Mátéval, Hidas Antallal és más magyar emigránsokkal is, hivatalos kormányunk pedig legalább annyira jobboldalinak számított Sztálinéknál, mint a finn vagy az észtek. Lehetett-e finnugor specialistája e táblázat összeállítójának a kiválóan ügyködő szovjet intézménynél?

De a talány duplázható!

Immáron a jó ügy: a tényleges finnugrisztika fölvirágoztatására lehetne-e készíteni egy aktuális, működőképes, eredményes csoportozatot a finnugor népek finnugristáiból? (Benne egy-két vót, lív, vepsze, szelkup, nganaszan szakemberrel?) Lehetne-e 2000-re egy ütőképes „aranycsapatot” összeállítani a magyar finnugristákból, amelybe a betonvédelmet jelentő nyelvész, régész hátvédsor elé (ez egyébként megvan, meg is lesz) eredményes politikus–költő–művelődéstörténész támadósor állíthatnánk? (A játék gólrá megy!)

Kedves Vili! Ha a megoldásra (megoldási javaslatodra) várunk kell is, akkor is éltesse a Jóisten sokáig egészségben, boldogságban, fáradhatatlan alkotókészségben.

A Szovjetunió 74 éves történetének sötét lapjait voltaképp Sztálin halála után kezdte megismerni a világ. Azóta rengeteg további lap vált ismeretessé, de – szerintem – még mindig bőven akad feltárni való. (Újabb információim szerint Jelcin távozása óta megint bezárultak az oroszországi levéltárak.) – Az itt megemlített „Szofin-ügy” mellett még legalább tucatnyi hasonló „ügy”-ben tűntek el nyomtalanul nyelvrokonaink ezrei (észtek, karjalaiak, lívek, vepszék; manysik, hantik, szamojédok; nem törekszem teljes felsorolásra). Csupán a finnugorságot ért ún. repressziókról terjedelmes könyvet lehetne, kellene írni.